

Het elzensingelgebied een bijzonder landschap

PIET ZUMKEHR

In de binnenduinrand van Terschelling treffen we het elzensingellandschap aan, een landschap van bijzondere betekenis. Het strekt zich uit over een lengte van bijna twintig kilometer van Dellewal tot ver oostelijk van Oosterend. De breedte bedraagt hooguit een kilometer. Het elzensingelgebied vormt een buffer tussen de duinen en het open polderland. Het is een landschap met een heel eigen karakter, bestaande uit kleine graslandjes, omzoomd door elzensingels.

Het elzensingellandschap is een kultuurlandschap. Het is ontstaan door de arbeid van de boeren in het verleden. Ten behoeve van de veehouderij werden de lage en vochtige delen van de polder benut, evenals overigens de woeste gronden: het duingebied. Hoger gelegen en zandige delen werden gebruikt voor graanteelt en andere vormen van akkerbouw. Dit waren de zandopduikingen rond de dorpen en de hooggelegen gronden aan de binnenduinrand. Deze werden op vrij grote schaal ten behoeve van de graanteelt ontgonnen. De relatief hooggelegen percelen gaven nauwelijks problemen met wateroverlast, iets wat in de lager gelegen delen van de polder een vrij gewoon verschijnsel was. Door de voortdurende aanvoer van kwelwater uit de duinen was er echter in de zomer ook nooit sprake van watergebrek. Deze ideale situatie gekombineerd met een goede, rulle, tamelijk vruchtbare bodem maakte de binnenduinrand voor graanteelt zeer geschikt.

Stuivend zand

Maar er was een lastig nadeel. De aangrenzende duinen waren in vroeger eeuwen veel minder begroeid dan tegenwoordig. Grote delen werden steeds opnieuw door de harde zeewind in beroering gebracht. Naar binnen stuivend duinzand bedreigde de graanvelden, boerderijen en dorpen. In de loop van de eeuwen verschoven de binnenduinen landinwaarts, en overstoven ze waardevol kultuurland. Soms verdwenen boerderijen onder het zand. Na 1650 verschoof de duinvoet tussen Formerum en Hoorn zo'n 300 tot 500 meter. Ten oosten van West-Terschelling verdween zelfs bijna een kilometer kultuurland onder het duinzand, waardoor de dorpen Statum en Schitterum van de aardbodem verdwenen.

De boeren trachtten hun bouwland te beschermen tegen het duinzand door middel van elzenhagen. De reden waarom juist elzen voor dit doel werden gekozen, lag voornamelijk in de mogelijkheid elzen door regelmatig snoeien kort te houden. Het oorspronkelijke landschap is dan ook een "elzenhagen"-landschap geweest. De elzen werden kort en dicht gehouden om juist op geringe hoogte het graan tegen de zeewind te kunnen beschermen. Hoe oud het elzensingellandschap is, weten we niet precies. In de 17e eeuw, toen Terschelling welvarend was, en relatief dicht bevolkt (2800 inwoners) als gevolg van de walvisvaart, was er al een uitgebreid stelsel van bouwlandjes omringd door elzensingels. Later verarmde het eiland. Akkerlandjes werden toen minder intensief gebruikt, en vaak een tijd lang omgezet in hooilandjes, om later weer te worden ontgonnen (het zgn. veldgrasstelsel). In de tweede helft van de 19e eeuw nam de welvaart en ook het aantal inwoners weer toe. Dit leidde tot een toename van het aantal akkers.

Het westelijk poldergebied was bijzonder nat als gevolg van de grote hoeveelheden kwelwater die uit de aangrenzende duinen het gebied binnestroomde. Dit leidde tot het ontstaan van moerassige en drassige plekken en een venige bodem. In de 18e eeuw werd in het gebied rond Hee nog turf gewonnen. Het gebied was minder geschikt voor het aanleggen van akkers en werd dan ook in mindere mate in kultuur gebracht.

Huidig gebruik

Rond 1950 begon het gebruik van akkers en graanlandjes op Terschelling sterk af te nemen. De landbouwbedrijven gingen volledig over op veehouderij, de akkerbouw verdween van het eiland. Er was derhalve geen graan meer dat tegen de zeewind beschermd diende te worden. De akkers werden omgevormd tot graslanden.

De elzensingels hadden al eerder hun functie als windkering tegen aanstuivend duinzand verloren. De woeste duinen waren inmiddels door een verbod op begrazing met vee, het vastleggen met

De meeste grauwe klauwieren broeden in het elzensingelgebied (foto: Frits van Daalen).

Het elzensingelgebied is het meest volgebouwde landschap van Terschelling (foto: gemeente Terschelling).

helm en de aanplant van naaldbossen danig getemd. Van verstuingen was nauwelijks nog sprake.

Dit leidde tot een verandering van de aard van het elzensingellandschap. Singels verdwenen op enkele plaatsen om meer ruimte te geven aan grootschaliger landbouw. Elders echter bleven de singels bestaan, maar was de noodzaak verdwenen ze kort te houden. De boomsingels groeiden door tot hoogten van 5 meter of meer. Zo ontstond een sterk besloten landschap.

Recreatie

Na de vijftiger jaren brak een nieuwe periode van welvaart op Terschelling aan als gevolg van het toenemende toerisme. Het aantal mensen dat op Terschelling de zomervakantie kwam doorbrengen, nam vooral na 1960 sterk toe. Ten behoeve van deze vakantiegangers werden overal op het eiland accommodaties gebouwd. Vooral het elzensingellandschap was door haar besloten karakter heel geschikt voor campings, caravanterreinen en bungalowparkjes. De singels onttrokken de lelijkheid aan het oog. Bovendien gaven ze de rekreatie beschutting tegen de schrale zeewind.

Het toerisme stelde andere eisen aan de elzensingels dan de akkerbouw. Toen vroeger het graan tegen de zeewind moest worden beschermd, werden de elzen kortgehouden op 1 tot 2 meter hoogte. Nu moeten de singels beschutting geven aan zonnende toeristen en hun tenten, caravans en bungalows.

Hogere singels zijn daardoor meer geschikt. Tegenwoordig is het elzensingelgebied het meest volgebouwde landschap van Terschelling. Ongeveer 50% van het oppervlak heeft een recreatieve bestemming en is veranderd in bungalowpark, terrein voor stacaravans of "chalets", of in campings. Er zijn echter nog grote delen van het elzensingelgebied, waar het agrarische karakter de boventoon voert. Landschappelijk waardevolle gebieden vinden we onder andere bij Hee (Kooibosjes), bij Formerum en Lies, tussen Hoorn en Oosterend, ten oosten van Oosterend (de zgn. Heidelanden) en op de Grië. Deze gebieden verdienen een goede bescherming. Helaas zijn in het kader van de ruilverkaveling in 1990 en 1991 op sommige plaatsen singels verdwenen. Nieuwe singels zijn in de berm van wegen en paden geplant. In sommige delen

van het elzensingelgebied (met name ten oosten van Oosterend) is het singellandschap kwijnende als gevolg van een te intensief landbouwkundig gebruik.

Huidige natuurwaarden

Het elzensingelgebied is een gebied met zeer eigen kenmerken, die we elders op Terschelling weinig of niet zullen tegen komen en die zelfs uniek zijn voor het Nederlandse kustgebied. Enkele bijzondere natuurwaarden wil ik hier noemen.

a. Vogels.

Een belangrijk deel van de op Terschelling broedende grauwe klauwieren heeft een relatie met het elzensingelgebied. De populatie op Terschelling is de laatste jaren (sinds 1980) zo'n 7 tot 10 paren groot. Hoewel enkele paren worden aangetroffen in struweelrijke duingebieden (Kroonspolders), broedt een groot deel van de populatie in het elzensingelgebied of in de aangrenzende binnenduinen. Een opvallende nieuwkomer onder de broedvogels is de Roodmus. De eerste waarneming van deze naar het westen oprukkende soort werd gedaan in 1985 bij Hoorn. Sindsdien wordt de Roodmus jaarlijks in toenemende aantallen waargenomen en in 1992 en 1993 broedden er ongeveer 15 paar. Nageoeg alle paren worden vastgesteld in het elzensingelgebied.

b. Vlinders.

Door de aanwezigheid van warme, zonbeschenen en van de wind afgeschermd veldjes biedt het elzensingelgebied leefruimte aan enkele insecten die het in het minderige duinlandschap niet zouden uithouden. Opvallend is dat er soorten voorkomen die in het hele Nederlandse kustgebied vrijwel of geheel ontbreken. Dit geeft aan hoe bijzonder de positie van dit landschapstype binnen het Nederlandse kustgebied is.

Een voorbeeld is het koevinkje, een dagvlinder die op enkele plaatsen in het elzensingelgebied vrij grote populaties heeft, maar daarbuiten ontbreekt. Vooral in de Kooibosjes is het koevinkje talrijk. De enige andere plaats waar het koevinkje tegenwoordig nog in het Nederlandse kustgebied voorkomt, is Zuid-Kennemerland.

c. Planten.

Door het intensieve landbouwkundige en toeristische gebruik is er van de botanische rijkdom van het elzensingelgebied in het algemeen niet veel over. Toch biedt het elzensingelgebied goede botanische mogelijkheden. Belangrijk hierin is de aanwezigheid van uit het duingebied wegstromend kwelwater. Juist kwelgebieden kunnen op botanisch gebied zeer waardevol zijn. Gelukkig is er op Terschelling nog zo'n waardevol gebiedje waar dit aspect ten volle naar voren komt, namelijk de Kooibosjes. Dit kleine reservaatje bestaat uit kleine hooilandjes omringd door elzensingels. Hier is een uitgebreide groeiplaats van de gevlekte orchis aanwezig (meer dan 10.000 bloeiende planten in 1992).

Op weg naar de 21e eeuw?

Het elzensingelgebied heeft ondanks de vele veranderingen zeker 400 jaar geschiedenis doorstaan. Een vraag is of het landschap ook voor de toekomst behouden zal blijven. Hoewel er veel is gedaan om het landschap in stand te houden, moeten we toch constateren dat er bedreigingen zijn. Eén van die bedreigingen komt voort uit de landbouw. In sommige agrarische delen van het elzensingellandschap zijn de singels kwijnende. We zien dit heel sterk in het gebied rond Oosterend. Te verwachten is dat door toenemende landbouwkundige druk in de toekomst meer elzensingels zullen verdwijnen. In het gebied rond Hee zijn in het kader van de ruilverkaveling 1990-1991 elzensingels verdwenen, waardoor het landschap hier opener is geworden en broedplaatsen van de grauwe klauwier zijn verdwenen. Een goed beheer van het agrarische deel van het elzensingelgebied is zeer belangrijk. Dit is immers landschappelijk het meest karakteristieke deel.

Een heel ander aspect is dat van toerisme en recreatie. Het elzensingellandschap draagt nu duidelijk de sporen van het recreatief beleid dat de gemeente Terschelling in de jaren tachtig voerde. Er is een ontwikkeling gaande, waarin steeds meer ruimte

beschikbaar komt voor permanente voorzieningen. Moesten tot ver in de tachtiger jaren stacaravans in de winter van de terreinen verwijderd worden, sinds enkele jaren mogen ze ook in de winter blijven staan. Stacaravans zijn op veel plaatsen vervangen door zogenaamde chalets: bruine, houten geïsoleerde caravans, die ook in de winter bewoonbaar zijn. Vervolgens is de bouw van stenen huisjes op campings en caravanterreinen toegestaan. Een gevolg is dat het elzensingellandschap in rap tempo is volgestopt met permanente bouwsels, die het landschap tegenwoordig zo'n volgebouwd aanzien geven.

Helaas blijft de recreatie een steeds grotere claim leggen op het nog overgebleven deel van het elzensingelgebied. Geleidelijk wordt het landschap een recreatie-lint over het eiland van west naar oost.

De plannen voor de bouw van zomerhuisjes bij de Duunt tussen Lies en Hoorn is daar een voorbeeld van. Dit plan, dat al in de loop der jaren drie keer is afgewezen, dreigt nu anno 1994 te worden goedgekeurd. Hoewel een poging dit plan middels een artikel 19 procedure door te drukken is gestrand op een beroepsprocedure die de Stichting "Ons Schellingerland" bij de Raad van State is aangegaan, wordt nu een bestemmingsplanwijziging voorgesteld om de bouw mogelijk te maken. Inmiddels is hier ook door de Stichting Duinbehoud bezwaar tegen aangetekend. Het plan behelst de bouw van een aantal zomerhuizen in een waardevol elzensingelgebied dat de open ruimte vormt tussen de dorpen Lies en Hoorn. Bovendien is het gepland aan de rand van het waardevolle Natuurmonument "de Koegelwieck".

Het zijn vooral de recreatieve ontwikkelingen van de laatste jaren, waarin het elzensingelgebied als landschap dreigt te verdrinken. Een volgebouwd landschap is geen landschap meer. Willen we in de toekomst nog een elzensingellandschap behouden dan zal het verdergaande claims van de kant van de recreatie moeten worden voorkomen. Delen die nu nog een agrarisch karakter dragen, zullen dit moeten behouden. Dit vereist een wijs beleid van de bestuurders in de jaren negentig.

Het kampeerterrein bij Hee naast de Kooibosjes, voorheen een schitterend elzensingellandschap (foto: gemeente Terschelling).